

UHORSKÁ ŠKOLSKÁ POLITIKA V DRUHEJ POLOVICI 19. STOROČIA A BOJ SLOVÁKOV O SLOVENSKÚ ŠKOLU

Jozef Pšenák

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Rokom 1848 sa prevalila vlna buržoázných revolúcií aj za východné hranice Labe a povalila starý feudálny spoločenský poriadok v rade krajín strednej a východnej Európy. Slovenský národný vývin v rokoch po buržoáznej revolúcii až do rakúsko-maďarského vyrovnania prebiehal v podmienkach absolutizmu, t. j. samovládneho diktátu viedenského dvora. Viedenská reakcia po svojom víťazstve nastolila v celej krajine režim vojenskej diktatúry, ktorý sa najmä v Uhorsku vyznačoval typickou krutosťou. Dňa 1.11.1849 sa cisárskym nariadením vyhlásilo zrušenie uhorskej ústavy z roku 1848. V Uhorsku neostal ani krajinský snem, ani ministerstvá, ba zrušila sa i župná samospráva a Uhorsko sa začlenilo do jednotnej habsburskej monarchie len ako korunná džžava.

Hospodárske, sociálne a najmä politické podmienky pre slovenský národný vývin boli po revolúcii veľmi nepriaznivé. Slovensko nemalo ani jediné väčšie mestské centrum, ba ani ustanovizne, v ktorých by sa grupoval väčší počet národných dejateľov a tým i organizačne podchytoval národný život.

Pád Bachovho absolutizmu znamenal aj prudkú zmenu politiky voči Uhorsku. Cisárskym patentom z 19.4.1860 vymenovali Benedeka za hlavného miestodržiteľa Uhorska, zrušili päť administratívnych dištriktov a obnovili uhorskú miestodržiteľskú radu v Pešti.

Októbrový diplom z 20.10.1860, ktorého cieľom bolo vytvorit' ústavu pre celú monarchiu, sa ukázal ako nepoužiteľný. Diplom predstavoval krátke víťazstvo konzervatívnych zložiek v Uhorsku a Rakúsku. Podľa Scotusa Viatora: „Jediný skutočný význam tohto diplomu spočíval v tom, že potvrdzoval, že František Jozef prekročil rubikon a už nikdy sa neodchýli od ústavných princípov.“ (1995, s. 130)

Udalosti, ktoré sa odohrali v monarchii po Bachovom páde, podnietili aj nový rozmach slovenského národného hnutia. Ani Októbrovým diplomom z roku 1860, ani

Februárovým patentom z nasledujúceho roku, ktorým sa Viedeň pokúsila upraviť vnútorné štátoprávne pomery monarchie, na postavení Slovákov sa v podstate nič nezmenilo a ani sa im neposkytli žiadne osobitné záruky pre slobodnejší národný vývoj. Postupné obnovenie ústavného života v Uhorsku umožnilo aj predstaviteľom slovenského národného hnutia aktivizovať svoje politické sily, ktoré boli za absolutizmu značne roztrieštené. V slovenskom národnom hnutí prebiehal intenzívny zjednocovací proces. Odstránili sa jazykové rozpory a neskoršie sa začali vydávať i vlastné politické noviny pod názvom PEŠŤBUDÍNSKE VEDOMOSTI (od marca 1861), na stránkach ktorých sa postupne kryštalizoval slovenský národný politický program.

Táto aktivita vyvrcholila zvolaním veľkého národného zhromaždenia, ktoré sa uskutočnilo v dňoch 6. – 7. júna 1861 v Turčianskom Sv. Martine. Tu sa prerokoval, schválil a vyhlásil slovenský národný program, známy ako MEMORANDUM SLOVENSKÉHO NÁRODA. Jeho hlavným osnovateľom bol ŠTEFAN MARKO DAXNER, významný slovenský jurista, publicista a politik. Základnú os Memoranda tvorili požiadavky uznať osobitosť slovenského národa a zabezpečiť rovnoprávnosť jeho jazyka, uznať túto osobitosť v priestore, ktorý táto národnosť obýva pod názvom hornouhorského OKOLIA. (Slovenské národné zhromaždenie v Turčianskom Sv. Martine, 1942, s. 51-128).

V Memorande sa maďarčina síce uznávala za diplomatickú reč, ale v okolí sa mala vyhlásiť za reč úradov a súdov, ako aj za vyučovaciu reč na školách slovenčina. Ďalej sa požadovalo úradne zrušiť všetky doterajšie zákony, ktoré neuznávajú v Uhorsku národnú rovnoprávnosť, vydávať krajské zákony i po slovensky, ako aj zabezpečiť právo kultúrnej autonómie. Memorandum obsahuje aj požiadavku zriadiť Slovenskú právnickú akadémiu a katedru slovenskej literatúry v Pešti.

Memorandum odovzdala snemu osemčlenná deputácia 26. júna 1861. Po rozpustení Uhorského snemu rozhodol sa Slovenský národný výbor, ustanovený na zhromaždení, predložiť Memorandum panovníkovi. Martinské memorandum bolo vážnym pokusom o zladenie slovenských záujmov so záujmami ostatných národov a národnostných menšín Uhorska pri maximálnom rešpektovaní jeho štátnej integrity. Stály Národný výbor sa sústreďoval predovšetkým na obhajobu hlavných zásad Memoranda proti útokom maďarskej tlače.

Viedenské Memorandum sa sústreďuje na dve základné požiadavky martinského Memoranda, predloženého uhorskému snemu. Je to požiadavka uznania Slovákov za osobitný národ v Uhorsku a požiadavka vyčlenenia slovenského Okolia. Viedenské Memorandum i návrh na štátoprávne zriadenie Okolia, hoci sa v nich úzkostlivo dbalo na to, aby požiadavky v nich vyslovené nenaštrbili vrchné štátnické práva panovníka a aby nevybočovali z rámca ústavných možností vyslovených Októbrovým diplomom, boli rovnako odsúdené na neúspech ako Memorandum na uhorskom sneme.

Od panovníka putovalo Memorandum i s privilégiom na Ríšsku radu, odtiaľ na vyjadrenie Kráľovskej uhorskej dvorskej kancelárii a nakoniec k Uhorskému miestodržiteľstvu.

Maďarské časopisy, ku ktorým sa pridal aj maďarskými kruhmi podporovaný časopis PRIATEL LUDU, rozvinuli širokú protimemorandovú kampaň. Vyhlásovali Memorandum za protiústavný akt namierený proti celistvosti Uhorska a slovenské požiadavky za

separatizmus. Memorandum bolo obľahované ako separatizmus, ohrozujúci jednotu monarchie.

Memorandový program sa nespľnil. Aj napriek tomu slovenské národné hnutie dosiahlo niekoľko čiastkových úspechov, a to najmä v oblasti rozvoja národnej kultúry a školstva. Popri biskupskom gymnáziu v Banskej Bystrici, ktoré sa podarilo poslovenčiť zásluhou ŠTEFANA MOYZESA, roku 1862 sa podarilo otvoriť slovenské evanjelické patronátne gymnázium vo Veľkej Revúcej. (Pozri Gallo, 1969, Dubovský, 1993, Pšenák, 2000) Revúcke gymnázium za krátky čas vyrástlo na najpoprednejšiu slovenskú strednú školu a bolo jedným z najväčších výdobytkov slovenského národného hnutia 60-tych rokov 19. storočia.

Najväčším úspechom slovenského národného hnutia v prvej polovici šesťdesiatych rokov bolo založenie MATICE SLOVENSKEJ ako vrcholnej národnej, kultúrnej a vedeckej ustanovizne. Jej sídlom sa stal Turčiansky Sv.Martin. Prípravy na otvorenie Matice slovenskej vrcholili roku 1863, na ktorý pripadalo i tisícročné jubileum príchodu slovenských apoštolov Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu. Začiatkom 60-tych rokov bola už na Slovensku pripravená pôda na dôstojnú oslavu milénia. Zakladajúce valné zhromaždenie Matice slovenskej organizátori spojili s oslavou veľkého jubilea. Slávnosť sa konala 4. augusta 1863 v Turčianskom Sv. Martine.

Stanovy Matice slovenskej – národnej literárnej spoločnosti si vytýčili za cieľ podporovať mravnú i intelektuálnu kultúru Slovákov, rozvíjať slovenskú literatúru a umenie a zlepšiť životné postavenie roľníkov. Matica slovenská položila základy slovenskej národnej vedy, múzejníctva, archívniectva, vydavateľskej a ľudovýchovnej činnosti. Matica slovenská bola odkázaná na dary a obeť ľudových vrstiev a národne uvedomelej inteligencie. Pred prvým zasadaním Matice sa nazbieralo 94 tisíc zlatých. Sám cisár poslal 1000 zlatých. Medzi jej publikáciami treba osobitne uviesť jedenásť zväzkov LETOPISOV MATICE SLOVENSKEJ. (Mráz, 1935) Matica slovenská podporovala chudobných slovenských študentov na katolíckych a evanjelických gymnáziách a na univerzite.

Po založení Matice slovenskej Národný výbor už nerozvinul pozoruhodnejšiu politicko-organizačnú akciu celonárodného významu. Nedemokratický volebný systém a župné úrady obsadené maďarskou džentrou vykonali pri voľbách svoje dielo. Do snemu nebol zvolený ani jediný slovenský kandidát. Poslanecký mandát sa podarilo získať jedine Ukrajincovi A. Dobrianskemu, ktorý potom so srbskými poslancami, najmä S. Miletičom, obhajoval na sneme, žiaľ, bezúspešne, i slovenské národné záujmy.

Rakúsko-maďarským vyrovnaním roku 1867 sa vytvoril z jednotnej habsburskej ríše dualistický štátny útvar, ktorý od roku 1868 niesol názov RAKÚSKO-UHORSKO. Vyrovnanie upevnilo v Uhorsku hospodárske a najmä politicko-mocenské pozície maďarských zemepánov-statkárov a maďarskej buržoázie. Vyrovnanie zaručovalo Uhorsku starodávnu nezávislosť a zvrchovanú kontrolu nad vnútornými záležitosťami krajiny, akú nemalo od osudnej porážky pri Moháči (1526) a Habsburgovcom zároveň zabezpečilo ich životne dôležitú potrebu – jednotnú zahraničnú politiku a nerozdelenú armádu, ktorá túto politiku mala zabezpečovať. „Skutočnou hybnou silou, ktorá tvorí základ dualistického systému, je spojenectvo dvoch najsilnejších národov, Nemcov a Maďarov, ktorí si medzi sebou rozdelili monarchiu a tým, že zaručili autonómiu dvom ďalším silným

národom, Poliakom a Chorvátom, urobili z nich svojich komplicov pri utláčaní zvyšných ôsmich národov.“ (Scotus Viator, 1995, s. 150)

Po vyrovnaní uhorský parlament vyvíjal horúčkovitú zákonodarnú činnosť. Okrem iných zákonov prijal aj národnostný zákon, ktorý formálne hovorí o rovnoprávnosti všetkých občanov Uhorska ako príslušníkov jednotného politického národa. Táto rovnoprávnosť sa však nepriznáva národnostiam, resp. národom ako celkom. „Všetci štátni občania – zakotvuje sa v úvodnej časti zákona – i podľa zásad ústavy, i z hľadiska politického tvoria jeden národ, nedeliteľný jednotný maďarský národ, ktorého každý občan krajiny, nech patrí ku ktorejkoľvek národnosti, je jeho členom“ (Scotus Viator, 1995, príloha č. 3, s. 389). Podľa paragrafu 29 sa za osobitný národ v Uhorsku uznávajú len Chorváti a nespádajú pod tento zákon. Vychádzajúc z tejto zásady v paragr. 1. stanovil: „Z dôvodov politickej jednoty národa v Uhorsku je štátnym jazykom maďarčina, úradným a administratívnym jazykom uhorského parlamentu je odtiaľ iba maďarčina, zákony sa budú vyhlasovať v maďarskom jazyku, ale zároveň sa musí uverejniť aj autentický preklad do jazykov všetkých národností žijúcich v krajine. Úradným jazykom vlády a všetkých úradov je aj naďalej maďarčina“ (tamtiež, s. 389).

Používanie jazyka národností popri úradnom jazyku maďarskom národnostný zákon pripúšťal pri rokovaní župných výborov a pri písaní zápisníc, ďalej pri vnútornom úradovaní žup v prípade, ak to schválí župný výbor, alebo ak si to priala aspoň pätina jeho členov. Ďalej sa pripúšťalo používať materinskú reč v obciach, cirkvách, pri súdoch a pri súkromných podaniach nadriadeným úradom.

V otázke vyučovacieho jazyka cirkevných obecných škôl zákon pripúšťal slobodnú voľbu. Obciam a cirkvám zákon umožňoval zriadiť si z vlastných prostriedkov alebo cestou spolčovania ľudové, stredné alebo vyššie školy a určovať aj ich vyučovací jazyk. V štátnych školách právo určovať vyučovací jazyk vyhradzoval ministerstvu školstva. V tejto súvislosti sa vyhlasuje: „Dobré verejné školstvo je aj najvyšším cieľom štátu, pretože sa ním povznáša všeobecná vzdelanosť a blahobyť, a preto je štát povinný postarať sa o to, aby občania ktorejkoľvek národnosti, ak žijú spolu vo väčšom počte, mohli sa vzdelávať v materinskej reči v školách vo svojom okolí, a to až po stupeň, od ktorého sa začína vyššie akademické vzdelanie.“ (Scotus Viator, 1995, s. 392)

V štátnych, stredných a vyšších školách na územiach národností sa podľa zákona malo zabezpečiť vyučovanie reči a literatúry príslušnej národnosti. Na peštianskej univerzite sa za vyučovaciu reč určila maďarčina, no pre ostatné národnosti sa mali zriadiť katedry jazyka a literatúry.

Zákon pripúšťal, že „jednotliví občania krajiny sa môžu pod zákonom stanoveným dozorom štátu združovať a zakladať ústavy, ktoré budú slúžiť na rozvoj jazyka, umenia, vedy, hospodárstva, priemyslu a obchodu, môžu sa združovať do spoločností a spolkov s vlastnými stanovami, vytvárať si vlastné finančné fondy a disponovať nimi v súlade so zákonne určenými potrebami národností.“ (Scotus Viator, 1995, s. 393)

V zákone sa zdôrazňovalo, že príslušníci jednotlivých národností majú otvorené dvere k akejkoľvek úradnej funkcii, kde budú rozhodovať jedine osobné schopnosti.

Národnostný zákon, ako nakoniec aj ostatné uhorské ústavné zákony, predstieral liberálny postoj k národnostiam, ale priamo popieral existenciu nemaďarských národov a ná-

rodností v Uhorsku. Analyzovaný národnostný zákon sa stretol u predstaviteľov všetkých nemaďarských národností s odporom. Inak to nebolo ani na slovenskej politickej scéne. Keď sa nepodarilo uplatniť slovenské národné požiadavky, usilovali sa predstavitelia slovenského národného hnutia využiť možnosti, ktoré im poskytoval národnostný zákon.

Po revúckom evanjelickom patronátnom gymnáziu, ktoré sa rozšírilo na osemtriednu strednú školu a zriadilo sa pri ňom aj učiteľské semenisko (ústav) na prípravu slovenských učiteľov, zriadilo sa roku 1867 nižšie evanjelické a.v. gymnázium v Turčianskom Sv. Martine. (Pozri bližšie Mátej, 1967) Roku 1869 sa podarilo prostredníctvom zbierok zabezpečiť základinu pre otvorenie slovenského katolíckeho nižšieho gymnázia v Kláštore pod Znievom, ktoré bolo náhradou za úplne pomadžarčené banskobystrické biskupské gymnázium. (Štilla, 1969)

Pozitívne treba hodnotiť aj založenie spolku slovenských žien ŽIVENA. Zakladajúce valné zhromaždenie Živeny sa uskutočnilo 4. augusta 1869 na matičných slávnostiach v Turčianskom Sv. Martine. Podľa stanov úlohou spolku bolo podchytiť slovenské ženy zo všetkých vrstiev, vzdelávať ich pre praktické povolania a vychovávať v duchu národnom a vlasteneckom. Živena mala v programe aj zakladanie dievčenských výchovných ústavov, opatrovní, organizovanie kurzov pre ženy a pod. (Votrubová, 1931, Pšenák, 2000, s. 160-169)

V roku 1874 vládne kruhy zorganizovali širokú kampaň proti slovenským stredným školám. V apríli 1874 na podnet zvolenského podžupana Bélu Grünwalda minister školstva TREFORT nariadil prísne prešetriť vedenie troch slovenských gymnázií. Evanjelickí inšpektori Czekus a Geduly dostali pokyn, aby prekontrolovali dve evanjelické gymnáziá v Revúcej a v Turč. Sv. Martine. V audite školská inšpekcia obvinila slovenské gymnáziá z protislovenského a panslávskeho ducha. Na zasadnutí synody súhlas gymnázium v Revúcej na výučbu nedali a 20.8.1874 vyšiel ministerský príkaz zrušiť školu; 30. 12.1874 bolo zrušené aj nižšie gymnázium v Turč. Sv. Martine.

Minister školstva Trefort dal príkaz preskúmať situáciu aj v slovenskom katolíckom gymnáziu v Kláštore pod Znievom a 30. 12. 1874 postihol gymnázium v Kláštore pod Znievom rovnaký osud ako martinské gymnázium. Všetky tri slovenské gymnáziá vznikli za mimoriadnej obetavosti národných dejateľov a širokej podpory slovenského ľudu. Úroveň však patrili k najlepším stredným všeobecnovzdelávacím školám v Uhorsku. Po likvidovaní slovenských stredných škôl prišiel rad aj na Maticu slovenskú ako jedinú celonárodnú vedeckú, kultúrnu a osvetovú ustanovizeň, ktorá mala v programe stmelovanie slovenského národného života. Dňa 6.4.1875 Matici slovenskej dočasne zakázali činnosť a 12.11.1875 Koloman Tisza Maticu slovenskú definitívne zrušil. „Vláda svojvoľne skonfiškovala všetky finančné prostriedky Matice slovenskej – spolu asi 200 tisíc korún, bol tam aj cisárov príspevok. Jej budovu – doteraz druhú najväčšiu v malom Martine – obsadili vládne úrady. Zhabali aj zbierky unikátneho slovenského múzea a matičnej knižnice.“ (Scotus Viator, 1995, s. 176) Slovenský národ násilným zatvorením slovenských stredných škôl a Matice slovenskej stratil na vlastnej pôde najzákladnejšie možnosti pre výchovu vlastnej mládeže nielen v národnom duchu, ale aj v materinskom jazyku, a rovnako stratil jedinú inštitúciu na organizovanie národnej kultúry, osvetu a vedy.

Na konci 19. stor. cieľom násilnej maďarizácie nemaďarských národností, uskutočňovanej vládncami triedami, bolo už ničím nezakryvané pretvorenie mnohonárodnostného Uhorska na národný maďarský štát. Školská otázka hrala veľkú a významnú úlohu pri realizácii tejto idey.

Dôležitým medzníkom v školskej politike v Uhorsku bolo rakúsko-maďarské vyrovanie. Milníkom vo vývoji uhorského školstva sa stal školský zákon XXXVIII/1868, zákon o všeobecnej ľudovej výchove, tzv. zákon o ľudovom školstve. Uhorský školský zákon z roku 1868 síce nadväzuje na návrh Eötvösovho zákona z roku 1848, ale nedosahuje jeho demokratizačnú úroveň. Pôvodca zákona, minister barón J. Eötvös, upustil najmä od laicizačných tendencií pôvodného školského zákona. Pestrú sieť cirkevných ľudových škôl zákon neodstránil. Štát, obce a cirkev mali rovnaké právo zriaďovať a vydržiať verejné národné školy. Štát zriaďoval školy podľa vlastnej úvahy. Obce mali právo zriaďiť školu, ak v mieste nebola cirkevná škola, ak cirkevná škola nezodpovedala štátnym predpisom, ak v mieste školy bolo školopovinných najmenej 30 detí, ktorých rodičia ich nechceli posielat' do cirkevnej školy a ak cirkevná škola nemohla zaškoliť všetky deti v školskom veku.

Hlavná povinnosť spravovať školy naďalej zostávala cirkvám, materiálnu účasť na správe cirkevných škôl mali aj obce. V škol. roku 1917/1918 na území Slovenska bolo len 21,8% štátnych národných škôl, 3 spravovali obce a 74,5 rozličné cirkvi. (Chlup, Kubálek, Uher, I., 1938, s. 218)

Uhorský školský zákon z roku 1868 uzákonil šesťročnú povinnú školskú dochádzku od 6. do 12. roku, ktorá sa realizovala na prvom stupni elementárnych škôl – šesťtriednych ľudových školách. Vyučovacím jazykom bol materinský jazyk, v štátnych školách sa vyučovalo len po maďarsky. Štatistika z roku 1870 ukazuje 89 percentný úbytok žiakov od 1. po 6. ročník a v roku 1880 štvrtina školopovinných žiakov nenavštevovalo školu (Ravasz, 1961, s. 108). Šesťročná povinná školská dochádzka sa dopĺňala na osem alebo deväťročnú dochádzku opakovacími školami alebo vyššími ľudovými školami.

OPAKOVACIU ŠKOLU povinne navštevovali všetci žiaci po ukončení 6. triedy až do 15. roku veku, ak nenavštevovali nižšiu strednú, meštiansku alebo vyššiu ľudovú školu dievčenskú, priemyselnú alebo obchodnú, učňovskú alebo inú odbornú školu. Vyučovanie v týchto školách trvalo v zime 5 hodín a v lete 2 hod. týždenne. V opakovacích školách sa malo vyučovať výhradne v maďarskom jazyku.

VYŠŠIE LUDOVÉ ŠKOLY povinne zriaďovali obce, ktoré mali nad 5000 obyvateľov, alebo viac obcí zriaďovalo jednu školu. Chlapci ju navštevovali 3 roky, dievčatá 2 roky. Vyššie ľudové školy sa v praxi neujali.

Ďalším typom národných škôl boli MEŠTIANSKE ŠKOLY – šesťročné pre chlapcov a štvorročné pre dievčatá. Do meštianskej školy mohli byť prijatí žiaci po skončení 4. triedy elementárnej školy alebo po zložení prijímacej skúšky. Učebné osnovy dublovali osnovy nižšieho gymnázia a reálnych škôl. Vyučovacím jazykom vo väčšine meštianskych škôl bol maďarský jazyk. Meštianske školy vyplňovali medzeru medzi základnou školou a strednými odbornými školami. Po roku 1883 sa posledné dve triedy postupne rušili a nahrádzali odbornými školami. Meštianska škola sa stala školou mestských remeselníckych a obchodníckych vrstiev, v ktorej dostávali ich deti ucelené vzdelanie.

K národným školám patrili podľa školského zákona 38/1868 aj štvorročné UČITELSKÉ ÚSTAVY. Pätnásťroční študenti, absolventi nižšieho gymnázia a reálky alebo meštianskej školy sa prijímali na základe prijímacích skúšok. Učiteľským ústavom štát venoval veľkú pozornosť, pretože zlepšenie úrovne vzdelania v Uhorsku záviselo od dobre pripravených učiteľov.

Školský zákon z roku 1868 neriešil dôsledne ani otázku vzdelania učiteľov meštianskych škôl.

Hlavná reforma strednej školy sa uskutočnila podľa zákonného článku 30/1883. Tento zákon unifikoval stredné vzdelanie zavedením jednotných noriem a požiadaviek do pesterj siete stredných škôl v Uhorsku. Gymnázia i reálky sa stali osemtriedne. Do siete stredných škôl patrili aj šesťročné dievčenské školy. Udržovateľ školy mal právo sám určiť vyučovací jazyk na konfesijných školách. Maďarčina sa mala vyučovať ako predmet a maďarská literatúra v 7. a 8. triede sa mala vyučovať po maďarsky. Na Slovensku sa táto úprava nezaviedla, na cirkevných gymnáziách a reálkach sa vyučovalo len po maďarsky.

Zákonný článok 30/1883 sa nedotkol základných organizačných princípov strednej školy. Cirkvám, obciam, iným organizáciám a súkromným osobám bolo ponechané právo zriaďovať a udržiavať gymnázia a ďalšie stredné školy, popri štátnych. V školskom roku 1913/1914 bolo na Slovensku celkom 45 stredných škôl, z toho 33 gymnázií (13 štátnych a kráľovských, 12 obecných, kláštorných a katolíckych a 8 autonómnych protestantských). (Školstvo na Slovensku, 1949, s. 22) Vo všetkých bola vyučovacím jazykom maďarčina.

Prvé zákonné ustanovenie o MATERSKÝCH ŠKOLÁCH v Uhorsku je z roku 1891. Podľa neho boli rodičia povinní posielat' deti od 3 do 6 rokov do materskej školy, ak nebolo záruky, že sa o deti doma dostatočne postarajú. Nemaďarské deti sa v týchto zariadeniach mali oboznamovať so štátnym jazykom, preto učiteľky museli ovládať maďarský jazyk.

Osud slovenských škôl v poslednej tretine 19. storočia a na začiatku 20. storočia bol skutočne tragický. Ako integrálna časť uhorskej školskej sústavy prežívala národná škola na Slovensku násilnú maďarizáciu.

Obrat v rozvoji národnostnej „národnej školy“ nastal v roku 1879. Zák. čl. 18/1879 o vyučovaní maďarského jazyka na nemaďarských ľudových školách zavádzal povinné vyučovanie maďarčiny do všetkých ľudových škôl s nemaďarským vyučovacím jazykom, ako aj do učiteľských ústavov s nemaďarským vyučovacím jazykom. Obsahoval ustanovenie, že po uplynutí troch rokov, od roku 1882, nebude môcť dostať učiteľský diplom už nikto, kto neovláda maďarčinu v takej miere, aby ju mohol vyučovať na ľudových školách. Maďarčina sa stáva od roku 1879 riadnym vyučovacím predmetom na nemaďarských učiteľských ústavoch, ktorých žiaci si ju musia za tri roky štúdia osvojiť slovom i písmom.

Školské zákony kládli veľký dôraz na učebnice z hľadiska ich štátno-politickej povahy. Koncom 19. stor. vládnuce triedy Uhorska sa rozhodli pompézne osláviť 1000. výročie založenia Uhorska (1896). „Pri tejto príležitosti by sa boli rady vykázali úspechom predovšetkým v školstve, a to najmä v tom smere, ako sa jeho prostredníctvom darilo

alebo malo darit' a podarit' čo najviac prispieť k utváraníu jednotného politického národa uhorsko-maďarského.“ (Bokes, 1955, s. 389)

I keď maďarizácia ľudového školstva nepokračovala takým tempom, ako si to želali vládnuce triedy Uhorska, jednako počet slovenských škôl klesal. V šk. roku 1892/93 bolo v celom Uhorsku iba 759 čisto slovenských ľudových škôl, z nich 489 rímsko-katolíckych, 7 grécko-katolíckych a 240 evanjelických (Pozri Správu Ministerstva školstva a kultu z roku 1895, s.742)

Na začiatku 20. stor. boli prijaté rozhodné opatrenia na urýchlenie maďarizácie národnej školy. Minister školstva a kultu upozorňuje na to, že nemaďarské národnosti Uhorska môžu byť uspokojené len tak, ak budú účasťné na jednotnom maďarskom „národnom“ živote a vzdelanosti, čo bude možné dosiahnuť len tak, ak ich príslušníci budú ovládať maďarčinu ako spájací prostriedok, ktorým sa sprostredkuje ich splnutie alebo asimilácia s Maďarmi.

V roku 1907 boli vydané dve zákonodarné opatrenia, ktoré mali urobiť definitívny koniec slovenskému ľudovému školstvu v Uhorsku. Ide o Apponyiovské školské zákony, z ktorých prvý (zák. čl. 26 z roku 1907) sa zaoberá platovou úpravou štátnych učiteľov a vykonávaním dozoru nad štátnymi ľudovými školami.

Ďalší zákon (zák. čl. 27 z roku 1907) patrí medzi najsmutnejšie známe maďarizačné školské zákony. Podľa neho sa maďarčina stáva priamo vyučovacím jazykom vo väčšine národných škôl a vo všetkých opakovacích školách. Ak požiadali aspoň 20 rodičia alebo 20 školopovinných detí na niektorej neštátnej ľudovej škole s nemaďarským vyučovacím jazykom o vyučovanie týchto detí po maďarsky, mohol minister školstva a kultu nariadiť, aby sa vyhovel ich žiadosti. Nemaďarské ľudové školy mali pri vyučovaní pokračovať tak, aby si deti nemaďarskej národnosti po absolvovaní štyroch tried normálnej ľudovej školy mohli osvojiť znalosť maďarčiny tak, aby svoje myšlienky vedeli vyjadriť zrozumiteľne slovom i písmom.

Po vydaní Apponyiovských zákonov sa národnostná národná škola zmenila na školu, kde sa deti učili maďarský jazyk. Hlavnou úlohou učiteľov bolo vychovávať žiakov k vedomiu príslušnosti k maďarskému národu a boli podľa toho aj hodnotení.

Jedným z posledných uhorských školských zákonov je zák. čl. XLVI z roku 1908 o bezplatnosti vyučovania na všetkých ľudových školách. (Pozri Magyar tüzvénytár, 1908, s. 1083 n.)

Maďarizácia ostatných typov národných škôl (meštianskych škôl, vyšších ľudových škôl a učiteľských ústavov) nebola ťažká, pretože boli zriadené a vydržiavané štátom.

Maďarizácia postihla predovšetkým strednú školu. Politika maďarizácie, aktívne rozvinutá v 70. rokoch 19. storočia, prerušila proces utvárania samostatnej slovenskej strednej školy. Všetky tri slovenské matičné gymnáziá boli v rokoch 1874 až 1875 zrušené a ich majetok, rovnako aj majetok Matice slovenskej, skonfiškovaný. V roku 1883 bola slovenčina ako povinný predmet na gymnáziách zrušená. Maďarizačný proces na stredných školách Uhorska na slovenskom národnom území sa realizoval v školách, internátoch alebo v bydlisku žiaka. Učebné osnovy, učebnice i vlastný vyučovací proces boli upravené tak, aby žiaci slovenskej národnosti jednostranne poznávali maďarský jazyk, literatúru, históriu a nedozvedeli sa nič o jazyku, literatúre a histórii svojho národa. Na

slovenskom národnom území pôsobili zväčša profesori maďarskej národnosti. Maďarizácia sa sústavne podporovala aj odmenami za úspešné osvojovanie si maďarčiny. Reformou v roku 1883 sa stali stredné školy na slovenskom území výhradne maďarskými, ako nástroje maďarizácie, ktorých úlohou bolo „zomlieť slovenské zrno na maďarskú múku“.

V Uhorsku neexistovala ani jedna slovenská vysoká škola. Na území Slovenska boli tri právnické akadémie (Bratislava, Košice a Prešov). V roku 1912 sa zák. čl. 36 zriadila v Bratislave nová univerzita, ktorú pomenovali podľa kráľovnej Alžbety. Alžbetinu univerzitu otvorili 13. 10. 1914, ale prednášky na nej začali až v apríli 1915. Vojnové pomery sťažili jej budovanie. Všetky tieto vysoké školy boli maďarské. (Pozri Hautová, 1994, s. 14)

Celý systém školstva už od predškolských zariadení po vysoké školy slúžil ako mimoriadne dôležitý nástroj maďarizácie. Na území Slovenska bolo v škol. roku 1913/1914 383 detských opatrovní, ktoré sa zriaďovali predovšetkým pre slovenské deti, ale výlučne s predškolským vyučovaním v maďarčine.

Oficiálna uhorská školská politika mala negatívne dôsledky nielen na početnosť a skladbu slovenskej inteligencie, ale aj na celkovú kultúrnu a vzdelanostnú úroveň slovenského obyvateľstva.

Po vypuknutí prvej svetovej vojny uhorská školská politika sa už nezmenila. 13.8.1914 vydal J. Jankovich, minister školstva a kultu nariadenie, ktoré umožňovalo používať pomocnú reč materinskú pri vyučovaní na ľudových školách s maďarským vyučovacím jazykom, ako aj o vyučovaní materinského jazyka ako predmetu. (Nariadenie MŠK č. 114 000 z roku 1914. Rendelek táza, 1914) Podľa tohto nariadenia sa umožňovalo na ľudových školách vyučovať i reči národností v prvej a v druhej triede, a to ako pomocný vyučovací jazyk, ale len vtedy, ak aspoň 1/8 žiakov bola nemaďarská a učiteľ ovládal ich jazyk. V tretej až piatej triede sa mohol jazyk národnosti vyučovať ako predmet, ak aspoň 1/3 žiakov patrila k nemaďarskej národnosti.

Uhorskej školskej správe sa nepodarilo úplne pomadařčiť celé ľudové školstvo v Uhorsku, i keď na realizáciu tohto cieľa používala veľmi drastické metódy a opatrenia. Maďarizácia sa zdarne realizovala v strednom školstve predovšetkým na Slovensku. Úplne zlikvidovať Slovákov sa nepodarilo ani v stredných školách, a to ani zo štatistiky. Od začiatku 20. stor. veľký počet slovenských študentov navštevoval stredné školy v Čechách a na Morave. (Pozri Kips, 2000). Maďarská úradná štatistika z roku 1913/1914 uvádza, že v 365 slovenských ľudových školách sa vyučovalo len 42.186 detí, kým 214.277 slovenských detí muselo chodiť do maďarských elementárnych škôl. Opakovacích škôl na slovenskom území Uhorska bolo 3954, ale všetky s maďarským vyučovacím jazykom. Slováci nemali ani jednu meštiansku, učňovskú, strednú ani odbornú školu.

Slovenských žiakov na maďarských stredných školách bolo 1649 (1,9%) a v roku 1914 maturovalo v Uhorsku iba 44 absolventov slovenskej národnosti oproti 4938 maďarským. Slovenských vysokoškolákov bolo len 106, na českej pražskej univerzite 28. (Národné noviny, 1917, č. 128, 131 a 134. Pozri tiež Kádner, 1929, s. 496-497)

Uhorská vláda kruto prenasledovala akékoľvek prejavy slovenského cítenia. V roku 1907 zbavili miesta učiteľa Styka, pretože mal doma skriňu českých a slovenských kníh a podporoval odoberanie slovenských časopisov. (Pedagogické Rozhľady, 1909, s. 365).

Na Myjave odsúdili do väzenia troch učiteľov, lebo dovolili deťom na výročnú skúšku vyzdobit' školu bielo-červeno-modrými zástavkami (Pedagogické Rozhľedy, 1909, s. 826). Inde odsúdili učiteľa na štyri mesiace do väzenia a vymerali pokutu 400 K, pretože na ulici hovorí slovensky a nosí vyšívanú slovenskú košeľu. (Pedagogické rozhľedy, 1909, s. 827)

Čo nestačila vykonať v totálnej maďarizačnej školskej politike vláda, dokončil maďarizačný hornouhorský kultúrny spolok FEMKE, ktorý materiálne a morálne podporovala uhorská vláda. Jeho poslaním bolo mariť „protivlasteneckú činnosť uhorských panslávov“ a podporovať asimilačnú politiku maďarských vládnucich kruhov v duchu ideológie uhorského politického národa a štátu. Zneužíval najmä osvetovú a kultúrnu prácu na maďarizačné ciele. Zameriaval sa najmä na výchovu slovenskej mládeže. Zakladal maďarské detské opatrovne (óvody), učňovské školy, detské spevácke a čitateľské krúžky, knižnice, spevokoly a kurzy maďarčiny pre dospelých. Podporoval štátne ľudové školy, v ktorých sa slovenské deti vychovávali v maďarskom duchu. Odmeňoval žiakov a učiteľov, ktorí sa najviac pričínili o rozširovanie maďarčiny vo vyučovacom procese. Pod patronátom spolku sa uskutočnilo verbovanie slovenských detí, najmä sirôt do maďarských žúp, aby sa tam pomad'arčili. V rokoch 1887 a 1888 FEMKE vyviezla zo Slovenska asi 500 detí. Akcia vyvolala doma, ale i v zahraničí vlnu protestov. (Pozri Smidák, 1966)

Seton-Watson (Scotus Viator) venoval vo svojej vedeckej práci osobitnú pozornosť postaveniu Slovákov v Uhorsku a národnostnej otázke v Uhorsku. Práve jeho práca *Národnostná otázka v Uhorsku* (1908) sa stala v období pred prvou svetovou vojnou najvýznamnejším národne obranným spisom nielen Slovákov, ale aj ostatných utláčaných národov Uhorska. S. Watson sa jednoznačne postavil na stranu najzápalenejšieho obrancu Slovákov proti politike maďarských vládnucich kruhov v Uhorsku nórskeho básnika a demokrata B. Björnsona (1832 až 1910). Na obranu Slovákov B. Björnson rozpútal ostrú polemiku proti grófovi A. Apponyimu, osnovateľovi známeho maďarizačného zákona, vyslancovi Uhorska na medzinárodnom mierovom kongrese v Mníchove. (Pozri Michl, 1970)

Nové možnosti rozvoja školstva na Slovensku priniesol spolu s národnou slobodou vznik Československej republiky roku 1918. Táto problematika už presahuje rámec môjho príspevku.

Literatúra

- BOKES, F.: *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848-1914*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1962.
- BOKES, F.: Príspevok k uhorskej školskej politike v rokoch 1848-1918 so zreteľom na Slovákov. In: *Historický časopis*, 3, 1955, č. 3, s. 361-406.
- DUBOVSKÝ, D.: *Revúca kolíska slovenského stredného školstva*. Revúca : Mestské kultúrne stredisko, 1993. 303 s. ISBN 80-900409-1-8
- GALLO, J.: *Revúcke gymnázium 1862-1874*. Bratislava : Obzor, 1969. 208 s. + 32 s. príloh.
- HAPÁK, P. a kol.: *Dejiny Slovenska IV*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1986. 536 s. + 108 s. príloh.

- HAUTOVÁ, J.: *Univerzita Komenského 1919-1994*. Bratislava : Univerzita Komenského 1994. 106 s. ISBN 80-223-0828-5
- CHLUP, O. – KUBÁLEK, J. – UHER, J.: *Pedagogická encyklopedie*. I. Praha : 1938. 640 s.
- KÁDNER, O.: *Vývoj a dnešní soustava školství*. I. Praha : 1929. 549 s.
- KIPS, M.: *Slováci v českých středních školách v letech 1848-1918*. Bratislava : Present, 2000. 143 s. ISBN 80-967824-2-8
- KUZMIN, M. N.: *Vývoj školství a vzdělání v Československu*. Praha : Academia, 1981. 244 s.
- Magyar torvénytár 1908. část II.
- MÁTEJ, J.: *Martinské gymnázium a jeho místo v dějinách slovenského školstva (1867-1875)*. In: *Sto rokov slovenského gymnázia v Martine (1867-1967)*. Pamätnica. Bratislava : Obzor, 1967. 606 s.
- MÁTEJ, J. a kol.: *Dejiny českej a slovenskej pedagogiky*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1976. 502 s. + 37 s. príloh.
- MĚSÁROŠ, J. a kol.: *Dejiny Slovenska II*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1968. 656 s. + 32 s. príloh.
- MICHL, J. B.: *Björnstjerne Björnson*. Bratislava : Obzor, 1970. 220 s. + 16 s. príloh.
- MRÁZ, A.: *Matica slovenská v rokoch 1863-1875*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1935.
- Národné noviny*, 1917, č. 128, 131 a 134.
- PŠENÁK, J.: *Elena Maróthy-Šoltésová a jej snahy o zriadenie slovenských dievčenských škôl*. In: *Pedagogická revue*, 52, 2000, č. 2, s. 160-169.
- PŠENÁK, J.: *Kapitoly z dejín slovenského školstva a pedagogiky*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2000. 204 s. ISBN 80-223-1264-9
- RAVASZ, J.: *A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában*. Budapest : 1961.
- Rendenc tára, 1914.
- RICHTER, O. a kol.: *Banskobystrické gymnázium*. Martin : Osveta, 1983. 272 s.
- SCOTUS, V.: *Národnostná otázka v Uhorsku*. Bratislava : Slovakia plus, 1995. 531 s. ISBN 80-88750-07-5
- Slováci a ich národný vývin*. Zborník materiálov z V. zjazdu slovenských historikov v Banskej Bystrici. Editor: J. Mésároš. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1969. 308 s.
- Slovenské národné zhromaždenie v Turčianskom Sv. Martine 1861*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1941. 297 s.
- SMIDÁK, D.: *Vplyv maďarizačného spolku FEMKE na rozvoj slovenskej spoločnosti (1882-1919)*. In: *Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre*, 9, 1966.
- Školstvo na Slovensku. Školy, žiaci, učitelia v šk. roku 1918/1919-1947/1948*. Bratislava : 1949.
- ŠTILLA, M.: *Znievske gymnázium*. 2. vyd. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1969.
- VOTRUBOVÁ, Š.: *Živena jej osudy a práca*. Turčiansky Sv. Martin : Živena, 1931. 348 s.
- Zprávy Ministerstva školstva a kultu z roku 1895.

Summary

Hungarian politics of schooling in the 2nd half of 19th century and struggle of Slovaks for national school

Jozef Pšenák

The study analyses Hungarian politics of schooling after fall of Bach's absolutism in relation to activities of the Slovak national movement. It pays attention to the Slovak national programme called Memorandum of the Slovak nation. In spite of not fulfillment of the programme some

partial successes were gained in development of the national culture and in schooling. It was successful to open the Slovak Foundation (1862), the Evangelic comprehensive school (gymnasium) of patronage in Veľká Revúca (1862), Evangelic sponsored gymnasium in Turčiansky Sv. Martin (1967), the Slovak Rome Catholic junior gymnasium in Kláštor pod Znievom (1869) and the association of the Slovak women called Živena (1869). In the study the Act on nationalities (1868) and the School Act No. XXXVIII/1868 on universal public education, so called the Act on national schools, are analyzed. The Slovak national school as an integral component of the Hungarian school education system survived a violent Magyarisation of Slovaks. The Magyarisation reached its height zenith by accepting of Apponyi s Schools Act (article of law no. 26 a 27 in 1907). According that Act Magyar language became the language of instruction in the greater part of schools for the nations. The Magyarisation covered strongly all afflicted secondary schools. In the old (upper) Hungary there was no university or college. This national assimilation politics was supported by the Upper Hungarian Magyarization club FEMKE in spirit of political ideology of Hungarian state.

Resumé

Uhorská školská politika v druhej polovici 19. storočia a boj Slovákov o slovenskú školu

Jozef Pšenák

Autor analyzuje uhorskú školskú politiku po páde Bachovho absolutizmu vo vzťahu k aktivitám slovenského národného hnutia. Osobitnú pozornosť venuje slovenskému národnému programu – Memorandu slovenského národa. Napriek tomu, že program Memoranda sa nesplnil, dosiahli sa v oblasti rozvoja národnej kultúry a na školskom úseku čiastkové úspechy. podarilo sa otvoriť Maticu slovenskú (1862), evanjelické patronátne gymnázium vo Veľkej Revúcej (1862), evanjelické patronátne gymnázium v Turčianskom Sv. Martine (1967), slovenské katolícke nižšie gymnázium v Kláštore pod Znievom (1869) a spolok slovenských žien Živenu (1869). Z legislatívnych noriem v príspevku je analyzovaný národnostný zákon (1868) a školský zákon XXXVIII /1868 o všeobecnej ľudovej výchove, tzv. zákon o ľudovom školstve. Slovenská národná škola ako integrálna súčasť uhorskej školskej sústavy prežila násilnú maďarizáciu, ktorá vyvrcholila prijatím Apponyiovských školských zákonov (zák. čl. 26 a 27 z roku 1907), ktorými sa maďarčina stala vyučovacím jazykom vo väčšine národných škôl. Maďarizácia postihla stredné školstvo, v Uhorsku neexistovala ani jedna slovenská vysoká škola. Maďarizačnú asimilačnú školskú politiku podporoval Hornouhorský maďarizačný kultúrny spolok FEMKE v duchu ideológie uhorského politického národa a štátu.